

ביקורת ספר: כלכלה פוליטית בישראל בראי ההיסטוריה

יעקב (קובי) מצר

כלכלה, קרקע ולאומיות: סוגיות בהיסטוריה כלכלית ובכלכלה פוליטית בשנות
המנדט ובמדינת ישראל
ירושלים: מגנס, 2023, 314 עמ'

תחום הכלכלה הפוליטית זכה עד כה לתשומת לב ספרותית רבה ביותר, ומחקרים רבים הקשורים לנושא רחב זה פורסמו ברחבי העולם. עם זאת, הספרות בעברית העוסקת בכלכלה הפוליטית בישראל או קשורה אליה בקשר כלשהו – צרה ומוגבלת. מבין הספרים המעטים שפורסמו בעברית וקשורים לנושא זה ניתן למצוא ספרים העוסקים בהצגת הגישות של כלכלה מדינית בלא התייחסות ספציפית לישראל,¹ ספרים הסוקרים את הכלכלה הפוליטית הנהוגה בישראל בעשורים האחרונים,² וספרים הבוחנים את השלכותיה.³ כמו כן, יש ספרים שהדגש שלהם הוא על המשק הישראלי בכללותו,⁴ ויש שבוחנים תחום או ענף מסוים בישראל הקשור לתחום הכלכלה הפוליטית, למשל: הכלכלה הפוליטית ברשויות המקומיות בישראל,⁵ הכלכלה הפוליטית בתחום הגירת העבודה,⁶ או כלכלה פוליטית שבתחום האיברים להשתלה.⁷ להיצע ספרותי מוגבל זה נוסף בשנת 2023 ספרו של יעקב מצר, "כלכלה, קרקע ולאומיות",

- 1 לב גרינברג, יסודות בכלכלה פוליטית (תל אביב: משרד הביטחון, 1996).
- 2 דניאל ממון וזאב רוזנהק, בנק ישראל: כלכלה פוליטית בעידן נאו ליברלי (ירושלים: מכון ון ליר, 2009).
- 3 יורם גבאי, כלכלה פוליטית: בין מראית עין כלכלית למציאות כלכלית (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2009).
- 4 יאיר אהרוני, הכלכלה הפוליטית בישראל (תל אביב: עם עובד, מכון אשכול, 1991).
- 5 אבי בן בסט, ומומי דהן, הכלכלה הפוליטית של הרשויות המקומיות (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2009).
- 6 אדריאנה קמפ, ורבקה רייכמן, עובדים זרים: הכלכלה הפוליטית של הגירת העבודה בישראל (ירושלים: מכון ון ליר, 2008).
- 7 בועז חגי, גוף יחיד רבים: הכלכלה הפוליטית של איברים להשתלה (ירושלים: ון ליר, 2019).

המאגד בתוכו מקבץ מחיבוריו בנושא כלכלה וכלכלה פוליטית במדינת ישראל, בדגש על שנות המנדט ובמגוון הקשרים השוואתיים. רוב החיבורים שנכללו בספר פורסמו בראשונה בכתבי עת וספרים בשפה האנגלית, ופרסומם בשפה העברית נועד להגדיל את זמינותם לקוראי העברית המתעניינים בהיסטוריה של ישראל.

הספר מחולק לשלושה שערים המאגדים תשעה פרקים על פי הפירוט הבא: בשער הראשון של הספר מאוגדים ארבעה פרקים העוסקים במאפיינים כמותיים של כלכלת המנדט. שני הפרקים הראשונים בשער זה, "כלכלה ורווחה בשנות המנדט: מבט על כמותי בהקשרים השוואתיים" ו"תחולת פיסקלית והעברת משאבים בין יהודים לערבים", מציגים מבט השוואתי של משתנים כלכליים בין יהודים לערבים בארץ ישראל המנדטורית. לעומתם, שני הפרקים הנוספים בשער זה, "מבט השוואתי על סחר החוץ של המשק המנדטורי בין שתי מלחמות העולם" ו"פלשתינה במלחמת העולם השנייה: היבטים כלכליים", בוחנים את מדדי הסחר של המשק הארץ ישראלי בתקופת המנדט ובתקופת מלחמת העולם השנייה (בהתאמה).

השער השני בספר מתמקד בכלכלה פוליטית במבט משווה מתקופת המנדט ועד שנותיה הראשונות של מדינת ישראל, ויש בו שלושה פרקים. הפרק הראשון, "חברות מתיישבים בהיסטוריה העולמית", סוקר תהליכי התיישבות (קולוניזציה) שהתרחשו בעולם לאורך ההיסטוריה. הפרק השני, "היישוב היהודי בתקופת המנדט ומקרים אחרים של חברות מתיישבים לא טיפוסיות", מתמקד בהתיישבות היהודית בארץ ישראל מתוך השוואה להתיישבות המורמונים במערב ארצות הברית באמצע המאה ה-19. הפרק השלישי בשער זה, "המשטר הקרקעי בתהליכים של בניין אומה ובמדינות לאום", בוחן את משטר הקרקע שיושם בישראל הצעירה מתוך השוואה למשטרי הקרקע שיושמו לאורך ההיסטוריה במדינות אחרות, דוגמת פיג'י, ליטה, אסטוניה, אוסטרליה, ארצות הברית, אוסטרליה ועוד.

שער השלישי והאחרון של הספר עוסק במאפייני העלייה ודפוסי התעסוקה בקרב יהודים במאה העשרים, והוא כולל שני פרקים בלבד. הראשון, "העולים בשנות העשרים 'הארוכות' של המאה העשרים", בוחן את המאפיינים הכמותיים הקשורים לעולים לישראל ולהצגת מאפייניהם הדמוגרפיים (גיל, מין) והשוואתם למאפיינים הכמותיים של המהגרים היהודים לארצות הברית בשנות העשרים של המאה הקודמת. הפרק השני בשער זה (והתשיעי והאחרון בספר כולו), שכותרתו "תעסוקה עצמית בקרב יהודים בתפוצות, בארץ ישראל ובמדינת ישראל", מציג את שיעור התעסוקה העצמית של היהודים בארץ ישראל המנדטורית (בשנות העשרים והשלושים של המאה הקודמת), אל מול שיעור התעסוקה העצמית בתשע מדינות מערביות שונות באותן שנים. כמו כן, מוצגים בו נתוני התעסוקה העצמית של היהודים בארץ ישראל לאחר הקמת המדינה (משנות החמישים ועד שנת 2019, כולל) אל מול נתוני התעסוקה

העצמית במדינות ה-OECD באותן השנים. עוד מוצגים בפרק מאפייני התעסוקה של יהודי ארצות הברית בכמה תקופות זמן והקשר שלהם לסוג משלוח היד, לאחוז בעלי המיומנויות (צווארון כחול) ולשיעור בעלי המקצועות החופשיים.

לסיכום, ספר זה הוא למעשה תיעוד היסטורי של מאפיינים כלכליים, דמוגרפיים ולאומיים של האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל בתקופת המנדט ובשנים שלאחר קום המדינה, מתוך השוואתם למדינות אחרות, לתקופות אחרות וללאומים אחרים. לפיכך, לצד תרומתו הרבה של הספר לספרות בעברית העוסקת בכלכלה פוליטית, יש לו ערך רב גם בתחום ההיסטוריה הכלכלית, דבר המעצים את ערכו הספרותי והמחקרי ואת חוזקתו. לעומת זאת, חולשתו באה לידי ביטוי באופן עריכת הפרקים, שלא על פי סדר כרונולוגי. אילולי היה הדבר כן, הספר יכול היה להעצים את תרומתו ללימודי ההיסטוריה הכלכלית של ארץ ישראל ושל מדינת ישראל. זאת ועוד, הפרקים מוצגים על פי חלוקה לנושאים, ולעיתים ההבדל ביניהם (לפחות על פי כותרתם) אינו מובהק וברור דיו. לדוגמה, כותרתו של השער הראשון בספר היא "מאפיינים כמותיים של כלכלת המנדט: בחינה השוואתית", ואילו כותרתו של השער השני: "כלכלה פוליטית במבט משווה". נראה אפוא שלעיתים שיבוץ הפרקים בשני השערים הראשונים והאבחנה איזה פרק ייכלל באיזה שער מבין השניים, נעשו מתוך אילוץ. כאמור, עריכת הפרקים על פי סדר כרונולוגי ובחינת נושאים הקשורים לכלכלה פוליטית מאז ימי שלטון המנדט ועד לתקופה שלאחר קום המדינה יכלו להיות מוצלחות יותר ולהצדיק יותר את שמו של הספר: סוגיות בהיסטוריה כלכלית ובכלכלה פוליטית בשנות המנדט ובמדינת ישראל.

ד"ר ארז כהן

המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת אריאל בשומרון;

nmnl15@ariel.ac.il